

UDC 1:32

GLOBALLASHUV JARAYONINING IJTIMOY-SIYOSIY VA FALSAFIY ASOSLARINI ILMIY TAHLIL QILISH

Reymov R.M.

Qoraqalpoq davlat universiteti

Globallashuv hozirgi kunda insoniyat hayotini butunlay o'zgarishlarga burib yuborayotgan jarayonlardan hisoblanadi. Globallashuv (globalizatsiya) - lotincha "glob" so'zidan olingan bo'lib, aynan uni "dunyoviy" deb tarjima qilish mumkin. Yer sharining fan-texnika yutuqlari tufayli insoniyat boshqaruvidagi xuddi yaxlit bir sharga, Yerga aylanishini tushuntirish uchun qo'llaniladi. "Global" tushunchasi lug'aviy ma'nosi jihatidan fransuz tilida "umumiy," lotin tilida esa "globus - yer shari" degan ma'nolarni bildiradi. Demak, globalizm tushunchasi ana shu ikki ma'noda ham bevosita insoniyat hayoti va taqdiri bilan bog'liq bo'lgan ulkan muammolarni, "planetar," "dunyoviy" muammolarni, global taraqqiyot istiqbollarini o'z ichiga qamrab oladi. Globallashuv atamasi birinchi marta 1960-yilda Giddins tomonidan qo'llanilgan[1.6]. Bu atama XX asrning 90-yillarigacha deyarli qo'llanilmagan. 1985-yilga kelib amerikalik sotsiolog R.Robertson "globallashuv" atamasiga izoh bergan. Globallashuv atamasi birinchi bo'lib iqtisodchi olimlar tomonidan 1981-yildan buyon qo'llanilib kelingan. Ammo bu so'zning to'liq ma'nosi, konsepsiyasi 1990-yilning o'rtalarida amerikalik olim Charlz Taz Rassel tomonidan to'liq ochib berilgan. "Globallashuv" atamasi dastlab amerikalik olim T.Levitt tomonidan 1983-yilda "Garvard biznes revyu" jurnalida chop etilgan maqolasida qo'llanilgan. T.Levitt yirik transmilliy korporatsiyalar ishlab chiqaradigan turli mahsulot bozorlarining birlashish jarayonlarini "globallashuv" deb atagan[2.8]. Ushbu izohda globallashuv jarayonining iqtisodiy jihatlariga e'tibor qaratilgan. O'z davrida fransuz faylasufi Rene Dekart "Tushunchalar mohiyatini aniqlashtirish va bu insoniyatning yarmini adashishdan saqlaydi" - deb yozgan edi. Ana shu ma'noda dastlab biz "globallashuv" tushunchasining istiqbolli ma'nosini tushuntirishga harakat qilamiz. Bu so'zga quyidagicha izoh berish mumkin: Globallashuv - Jahon xo'jaligi rivojlanishining obyektiv jarayoni bo'lib, juda ko'p ijobiy xususiyatlarga ega: bular asosan turli mamlakatlar xo'jaliklarining o'zaro aloqasi, xorijiy investitsiyalarni qamrab olish, ilm-fan, texnika va texnologiya yutuqlar almashinuvini jadallashtirish hamda mamlakatlarning ilmiy-texnikaviy taraqqiyotiga ko'maklashish bilan tasdiqlanadi.

Globallashuv butun dunyo iqtisodiy, siyosiy, madaniy integratsiya va unifikatsiya (bir-biriga yaqinlashish) jarayonidir. Asosiy xususiyatlari xalqaro mehnat taqsimoti, kapital, ishchi kuchi va ishlab chiqarish resurslarining erkin harakati, qonunchilik, iqtisodiy va texnologik jarayonlarni standartlashtirish, shu bilan birga, turli mamlakatlar madaniyatlarining qo'shilishi va yaqinlashuvidir. Bu obyektiv jarayon bo'lib, jamiyatning barcha sohalarini qamrab oluvchi tizimli xususiyatga ega. Globallashuvga qarshi harakatlar ham mavjud bo'lib, ular globallashuv natijasida yuzaga keladigan va kelayotgan muammolarning natijasi salbiy deb ko'rsatiladi. Bunday tashkilot, birlashma, harakatlarga Green, AntiDaos kabi bir necha antiglobistlarni kiritish mumkin. Globallashuv bosqichiga mintaqaviy bosqichni bosib o'tish kerak.

Barchamizga ayonki, globallashuv yaxlit jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi. A.Ochilidzevning aytishicha, "...eng umumiy ma'noda, globallashuv, bir tomondan, muayyan bir hodisa, jarayonning barcha mintaqalar, davlatlar va butun yer yuzini qamrab olganini, ikkinchi tomondan, ularning insoniyat taqdiriga daxldorligini anglatadi." [3.64]. V.I.Danilov-Danilyan esa "Globallashuv ko'proq mintaqadan emas, balki tarixiy paradigmadan kelib chiqqan so'z hisoblanadi. Globallashuv jihatlarining o'zaro bog'liqligiga aniq tahlillar yo'q." [3.143], - deb yozgan edi.

Yuqoridagi tushunchalardan ko'rinib turibdiki, globallashuv jarayoni o'zining murakkabligi va ko'p ma'no-mazmuni bilan alohida ajralib turadi. Shuning uchun ham S.Otamuratov "...globallashuv tushunchasi haqida qarashlar turlicha davom etib kelmoqda. Bu tabiiy holat. Chunki uning makon va zamonda yuz berish xususiyatlari turlicha bo'lib, dunyoning o'zgarishiga o'tkazayotgan ta'sirida ham yangi-yangi imkoniyatlari ko'rinmoqda." 1980-1990-yillar bo'sag'asida "globallashuv" tushunchasi yangi talqinga ega bo'ldi: Yaponiyalik, keyinchalik amerikalik mashhur iqtisodchi K.Ome ta'riflab berganidek, ushbu atamaning xalqqa tushunarli bo'lgan talqinidan jahon xo'jaligi rivojlanishiga yangi qirralari va talqinlari, uning dastlabki rivojlanish bosqichlaridan farq qiluvchi hozirgi holatni ko'rsatish uchun qo'llay boshlagan. Professor A.Katsoyich globallashuv jarayonini obrazli yoritib berishda va jahon xo'jaligining yangi talqinini yuzaga keltirishda: "globallashuv chegaralar orqali iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni intensivlashtirish qilish orqali aniqlanishi mumkin. globallashuv - bu erkin savdo to'g'risidagi bitimlar uyg'unligi, dunyoni yagona va o'ta raqobatli bozorga aylantirgan Internet hamda moliyaviy bozorlarning birlashuvidir," degan taklifni kiritgan.

Jahon olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda "Globallashuv" tushunchasiga turlicha talqinlar berilmoqda va unga turlicha qarashlar va yondashuvlar bildirish davom etmoqda. Lekin unga yer yuzining yaxlitligini tasvirlash va barcha sohalarining "bir xilligini" ta'minlash jarayoni, omili sifatida qarash umumiy qarashlardan ustun bo'lib kelmoqda. Xususan, rus olimi I.Burikova globallashuvni jarayon sifatida qaraydi va olimlar tomonidan unga bo'lgan qarashlarni umimlashtirib, uning uch asosiy jihatini ko'rsatadi:

Bilim jihatidan - globallashuv jarayoni haqida nimalar ma'lumligi.

Emotsional - bu ma'lumotga qanday yondashish zarurligi.

Axloq - nima qilish kerakligi.

Olimning fikricha, Sankt-Peterburg universitetining siyosiy psixologiya fakulteti psixologlari globallashuvni yaqinda siyosiy hokimiyatning yangi shakli sifatida tushunadi. Bu siyosiy hokimiyatda yangi shakllarning instrumentlari quyidagilardir:

axborot globallashuvi - axborot sohasidagi o'zgarishlar;
iqtisodiy globallashuv - iqtisodiy sohadagi o'zgarishlar;
mintaqaviy globallashuv - hududlar va chegaralar sohasidagi o'zgarishlar;
demografik globallashuv - globallashuvning asosiy instrumenti bo'lib, insondagi barcha asosiy o'zgarishlarni o'z ichiga qamrab oluvchi o'zgarishlardir.

Shu bilan birga, muallif ularning har birining o'ziga xos xususiyatlari haqida batafsil fikr yuritgan.

Globallashuvning boshlanish davri bo'yicha G'arb olimlari ham turli fikrlarni ilgari surib kelmoqda. Xususan, R.Kobden va J.Brayt kabi olimlar globallashuv to'liqlarini davlatlar o'rtasida erkin savdoning amalga oshishi va uning natijasida iqtisodiyotdagi o'sish bilan bog'laydi hamda uning boshlanish davrini XIX va XX asr bilan chegaralab beradi. Ularning fikricha, Britaniya o'zining dengiz, sanoat va moliyaviy qudrati bilan globallashuv to'liqining birinchi bosqichini boshlagan. Ular globallashuvning ikkinchi bosqichi yoki tiklanishini 1970-yillarning oxirlarida informatika va telekommunikatsiyada yuz bergan inqiloblar asosida boshlanganligini aytib o'tadilar. Globallashuv erkin savdoning boshlanishi va uning natijasida iqtisodiyotdagi o'sish, informatika va telekommunikatsiya rivojlanishida yuz bergan o'zgarishlar bilan bog'liq deb ko'rsatadi. Xullas, globallashuv tushunchasi va uning boshlanish davri haqida turli fikrlar ilgari surilmoqda. Endi globallashuvning baynalmilallashuv va integratsiyalashuv tushunchalari va munosabatlari ustida to'xtalamiz.

Yuqorida aytib o'tilganidek, ko'pchilik falsafiy va siyosiy tadqiqotlarda globallashuv XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida kirib kelganligi haqidagi g'oyalar ilgari surilib kelingan. Ularga qo'shilgan holda shuni aytish kerakki, aynan o'sha davrda insoniyat aql-zakovatining yuksaklikka ko'tarilish jarayoni yuz beradi. Natijada insonlar, millatlar, xalqlar va davlatlarni o'zaro majburiy ravishda bir-biriga bog'lab qo'yish, dunyoda ro'y berayotgan turli sohalaridagi yangiliklar, yangi kashfiyotlarning vaqt doirasida ommalashtirishga xizmat qiladigan aloqa vositalari - kompyuter, internet, uyali telefon va boshqalar xizmat ko'rsata boshladi. Buning natijasida dunyodagi barcha mamlakatlarning iqtisodiy jihatdan yaqinlashuvi tezlashdi. Bu jarayon haqida turli sohalar bo'yicha juda ko'p misollar keltirish mumkin. Lekin eng asosiysi u holda emas, balki globallashuv jarayoni sifatida jahon taraqqiyotining barcha bosqichlari uchun mavjudmi yoki yo'qmi degan savolga aniq javob topishdir. Insonlarning bir-biriga intilib yashashi, ularning o'z tajribalarini almashishi, bir-biriga yordam ko'rsatishi va o'zaro do'stona munosabatlari, ular o'rtasidagi o'zaro integratsiyalashuv (yaqinlashuv) jarayonlariga amal qilishni ta'minlagan. Bu bir tomondan tabiiy kechgan bo'lsa, ikkinchi tomondan har bir subyekt uchun umumiy taraqqiyotning hayotiy zaruriyati sifati sifatida namoyon bo'lib kelgan. Uchinchidan, integratsiyalashuvda tomonlarning o'zaro manfaatdorligi ham amalda bo'lgan. Ya'ni undan bir tomon emas, balki bu jarayonda ishtirok etgan barcha tomonlar manfaatdor.

Globallashuv sharoitida tashqi aloqalar, xalqaro iqtisodiy munosabatlar rivojlanib, har bir shaxsning ma'naviyati va intellektual salohiyatiga yangicha talablar qo'yimoqda. O'z navbatida, O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosabatlarning to'laqonli qonuniy a'zosi va uning ajralmas qismi hisoblanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda mamlakatimizda yuqori bilimli va xalqaro talablarga mos keladigan mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda bunday mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoj kelgusida ham ortib boradi. Shu bois yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash, ularni xalqaro mezonlar asosida tayyorlash ustuvor vazifalardan biriga aylanib bormoqda. Globallashuv - bu umumjahon iqtisodiy, siyosiy, madaniy integratsiya va unifikatsiyalashuv (bir-biriga yaqinlashuv) jarayonidir. Asosiy xususiyatlari xalqaro mehnat taqsimoti, kapital, ishchi kuchi va ishlab chiqarish resurslarining erkin harakati, qonunchilik, iqtisodiy va texnologik jarayonlarni standartlashtirish, shu bilan birga, turli mamlakatlar madaniyatlarining qo'shilishi va yaqinlashuvidir. Bu obyektiv jarayon bo'lib, jamiyatning barcha sohalarini qamrab oluvchi tizimli xususiyatga ega. Chunki biz A.Toynbi ta'biri bilan aytganda, insoniyat "umumiy uy," "umumiy taqdir" va umumiy tashvishlar bilan yashashga kirishayotgan, bir so'z bilan aytganda, globallashuv deb atalayotgan jarayonlar yuz berayotgan zamonda yashayapmiz.

Umumlashtirib aytganda, milliy mafkurani takomillashtirish masalasi ham kelgusida nafaqat milliy, balki global xarakter kasb etadi. Biroq, globallashuv jarayoni N.Jo'rayev to'g'ri ta'kidlaganidek, hozircha nafaqat qandaydir mavhum ijobiy jihatlari bilan, balki ko'proq "hozirgi davr global muammolari"ni vujudga keltirgani bilan xarakterlidir. Ko'pchilik mutafakkirlar bu davrni hatto global inqiroz davri deb ham atashadi. "XX asr inqirozni kuchli his qilish bilan boshlangan edi va shu hissiyot bilan yakunlandi," - deb yozadi, masalan, rus faylasufi S.I.Dudnik. haqiqatan ham, globallashuv zamonaviy jamiyatga ko'plab ijobiy jihatlarni olib kirish bilan birga, insoniyat taraqqiyotidagi shunday bir davrni ham o'zida aks ettirmoqdaki, keyingi dunyo xalqlari shakllanayotgan muammolarga qarshi yolg'iz kurasha olmaydilar, ularni birgalikda hal qilish mumkin.

Globallashuvning salbiy oqibatlari quyidagi sohalarida namoyon bo'lmoqda: ekologiya, sog'liqni saqlash, demografik, resurslar, etika, oila, ta'lim-tarbiya, ma'naviyat sohasi, dunyoqarash va boshqalar. Aynan shu ma'noda olib qaraganda bugungi kunda sinergetika ham o'sha inqiroz holatini ifodalash uchun "global bifurkatsiya nuqtasi" degan maxsus yangi tushunchani kiritgani, "falokatlar nazariyasi"ni ishlab chiqqani bejiz emas. Chunki S.P.Kapitsa, S.P.Kurdyumov, G.G.Malinetskiy ta'kidlaganidek, "Olimlar siyosatchilar qo'liga butun sayyoradagi hayotni bir emas, ko'plab marta yo'q qilish qudratiga ega bo'la oladigan qurollarni berdilar, aslida, kelajakda ularni qanday yo'qotish va nima qilish mumkinligini aniqlashga harakat qilmadilar, ular energiya yangi manbalarini kashf etdilar, shu bilan birga radioaktiv chiqindilar va yadroviy terrorizmdan qutulishdek juda jiddiy masalalarda foyda keltirdilar, ular odamlarga antibiotiklarni sovg'a qildilar, shu bilan birga, zararli mikroorganizmlarning tabiiy tanlanish jarayonini kuchaytirdilar." Oksford universiteti direktori, professor Nik Bostrom bu ishlarning salbiy oqibatlari haqida o'ylab ko'rilmayotganligi

haqida shunday deydi: "Texnologik taraqqiyotning tezlashishi tufayli insoniyat hozir o'z rivojlanishining keskin burilish nuqtasiga katta tezlik bilan yaqinlashib kelayotgan bo'lishi mumkin. Insoniyatga yaxshi tanish bo'lib qolgan yadroviy tahdid kelgusida nanotizimlar va mashina intellekti kabi sohalarining jadal rivojlana boshlagan texnologiyalari katta o'z imkoniyatlari va xatarlari bilan qo'shilmoqda. Bizning kelajagimiz, agar u mavjud bo'lsa, bizning ana shu jarayonlarga bo'lgan munosabatimizga bog'liq. Hali biz shiddat bilan rivojlanayotgan texnologiyalarga bog'liq ekanmiz, insoniyat jamiyatidan "post-insoniyat" (keyingi insoniyat) jamiyatiga o'tish dinamikasini yaxshi anglab yetishimiz kerak. Ayniqsa tuzoq qayerda joylashganini, aniq o'limga olib borishi mumkin bo'lgan yo'llarni payqay bilishimiz zarur." Bir necha yillik tadqiqotlari natijasida A. Chumakov "Globallashuv ijtimoiy hayotning barcha sohalarining, ma'naviy qadriyatlar, dunyoqarash yo'nalishlarining universallashtiruviga olib kelishi bilan birga, an'anaviylik, o'ziga xoslik va madaniy xilma-xillikni saqlashni ham istisno etmaydi," degan xulosaga keladi. Bunday davrda shaxs murakkab ijtimoiy muhit sharoitida faoliyat ko'rsatishga majbur bo'lib hisoblanadi. Inson yashayotgan zaminining, tinch va barqaror kechirayotgan hayotining mohiyatini to'liq anglashi, qadrlashi, ya'ni ijtimoiy muhitning obyekti sifatida namoyon bo'ladigan bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. Шахрай С.М. Глобализация в современном мире: политико-правовые аспекты. – СПб : Фонд поддержки науки и образования в области правоохранительной деятельности «Университет», 2004. С.6
2. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. – T.: Ma'naviyat, 2006. 8-b.
3. Ochildiev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. – T.: Muharrir nashriyoti, 2009. 64 b.
4. Danilov-Danilyan V.I. Ustoychivoe razvitiye-problema vijivaniya cheloveka//. Nauka. Obshestvo. Chelovek. – M., 2004. – 143 s.

Rezyume: Ushbu maqolada globallashuv jarayonining ijtimoiy-siyosiy va falsafiy asoslari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Globallashuv zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarida chuqur o'zgarishlarni yuzaga keltirayotgani asoslab beriladi. Maqolada globallashuvning ijtimoiy tizimlarga ta'siri, davlat suvereniteti, milliy identitet va madaniy qadriyatlar bilan o'zaro munosabati ilmiy nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, globallashuvning falsafiy talqini doirasida uning mohiyati, rivojlanish qonuniyatlari hamda zamonaviy sivilizatsiyadagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy tizim, falsafiy tahlil.

Общественно-политические и научный анализ философских основ

Резюме: В данной статье комплексно анализируются социально-политические и философские основы процесса глобализации. Обосновывается, что глобализация как важный фактор развития современного общества вызывает глубокие изменения в экономической, политической и культурной сферах. В статье с научной точки зрения освещается влияние глобализации на социальные системы, взаимодействие с государственным суверенитетом, национальной идентичностью и культурными ценностями. Также в рамках философской интерпретации глобализации анализируются ее сущность, закономерности развития и место в современной цивилизации.

Ключевые слова: глобализация, социальные процессы, политическая система, философский анализ.

Social and political and scientific analysis of philosophical foundations

Summary: This article comprehensively analyzes the socio-political and philosophical foundations of the globalization process. It is substantiated that globalization, as an important factor in the development of modern society, causes profound changes in the economic, political, and cultural spheres. The article examines the impact of globalization on social systems, its interaction with state sovereignty, national identity, and cultural values from a scientific perspective. Also, within the framework of the philosophical interpretation of globalization, its essence, developmental patterns, and place in modern civilization are analyzed.

Key words: globalization, social processes, political system, philosophical analysis.